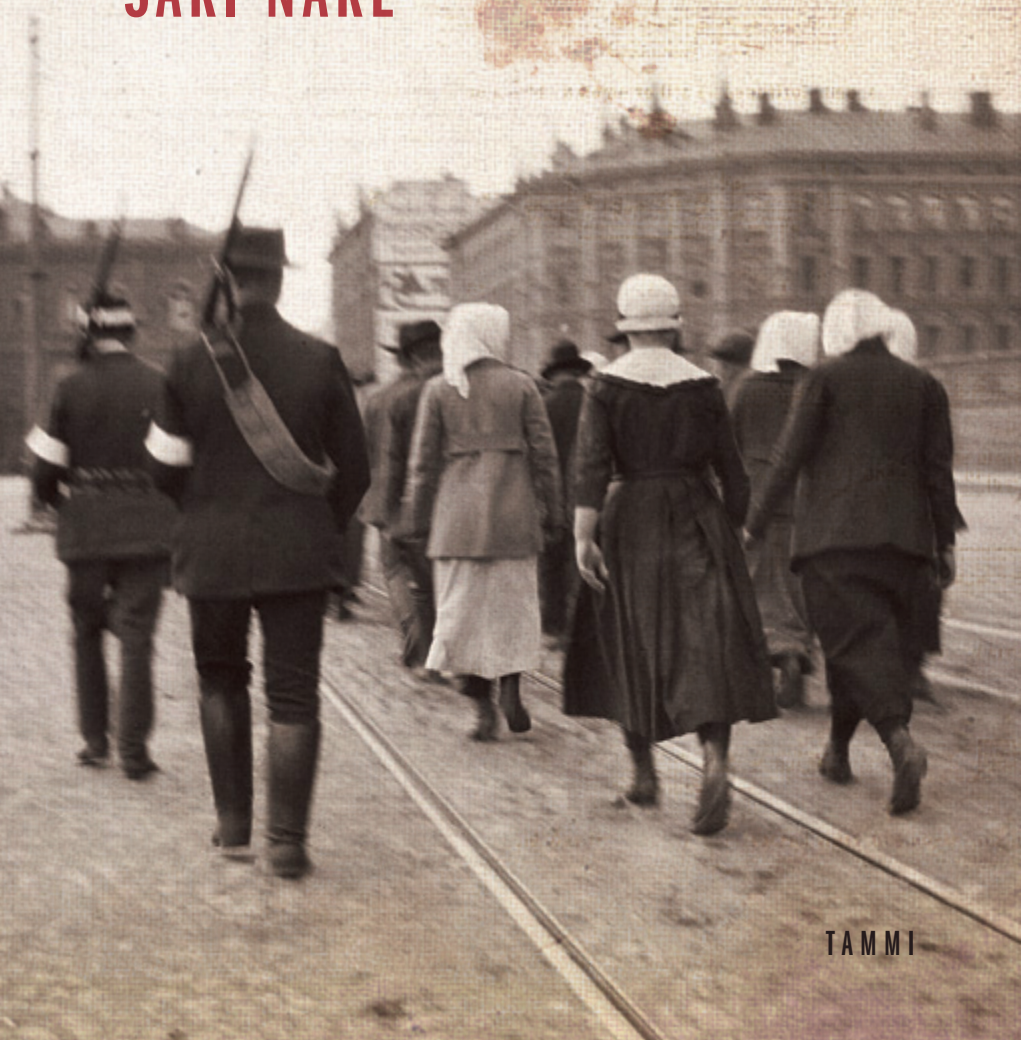

HELSINKI VERESSÄ

NAISET, LAPSET JA NUORET VUODEN 1918 SODASSA

SARI NÄRE

TAMMI

SARI NÄRE

HELSINKI VERESSÄ

Naiset, lapset ja nuoret
vuoden 1918 sodassa

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ

tammi

75 VUOTTA

HELSINKI

Tämän teoksen kirjoittamiseen on saatu tukea
Suomen Kulttuurirahastolta ja WSOY:n kirjallisuussäätiöltä.

KUVATOIMITUS: MARKKO TAINA

© 2018 SARI NÄRE JA KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ TAMMI

ISBN 978-951-31-9509-0

PAINETTU EU:SSA

Punaorvon isänäitini Alli Näreen
(s. 1906) ja valkokaartilaisen äidinisäni Juho
Väinö Herrasen (s. 1897) muistolle. Alli jäi
kolmen lapsen äitinä leskeksi 1930-luvulla.
Vuonna 1918 Vilppulassa, Lempäälässä ja
Tampereella taistellut seitsemän lapsen isä
Väinö kaatui talvisodan lopussa
Kuhmon Löytövaarassa.

Sisällys

1. SORRON JA VIHAN VIRITTÄMÄ SOTA	9
2. KOHTI KAPINAA HELSINGISSÄ VUONNA 1917	28
2.1. MAALISKUUN VALLANKUMOUS KAPINOINNIN SYTYKKEENÄ	28
2.2. LAKKOILU JA MELLAKOINTI KAARTIEN KASVUALUSTANA	37
2.3. JÄRJESTYSVALTAKIISTA KAPINAN LAUKAISIJANA ..	49
3. NUORTEN SOTA HELSINGISSÄ	62
3.1. PUNAISEN VALLAN LÄHTÖKUOPAT	62
3.2. SAKILAISET JA HULIGAANIT KAPINAN TAUSTAJOUKKOINA	81
3.3. KOTITARKASTUKSET, PIILESKELY JA PIDÄTYKSET KAPINAN AIKANA	93
4. NAISTEN MILITARISOITUMINEN PUNAISESSA HELSINGISSÄ	107
4.1. PUNAISTEN NAISTEN KATUKAARTI	107
4.2. NAISKAARTILAISSUUS NUORISOKULTTUURISENA ILMIÖNÄ	121
4.3. VALKOISTEN NAISTEN ”KOTIKAARTI”	129
4.4. VALKOISTEN NAISTEN SALAISET ASEKULJETUKSET	145
5. HELSINKILÄISSIVIILIT TAISTELUJEN TODISTAJINA	156
5.1. PUNAPÄÄLLIKÖT SAKSALAISVALTAUSTA PAOSSA	156
5.2. NAISET JA LAPSET TAISTELUJEN PYÖRTEISSÄ	173
5.3. VALKOISET VOITON HUUMASSA	190
5.4. KAAATUNEET KADUILLA, PARAKEISSA JA ARKUISSA	209

6. NAISET, LAPSET JA NUORET HELSINGIN VANKILEIREILLÄ	225
6.1. PIDÄTYKSET KULJETETTAVAKSI VANKILEIREILLE	225
6.2. SANTAHAMINAN TYTTÖVANKILEIRI	235
6.3. SÄÄLIMÄTTÖMYYS SUOMENLINNAN LEIRISSÄ	241
7. PUNAISTEN NAISVANKIEN DEHUMANISOITU ASEMA	250
7.1. NAISSOLIDAAARISUUS NÄLKIINNYTTÄMISEN VASTARINTANA	250
7.2. SUKUPUOLINEN VÄKIVALTA VANKILEIREILLÄ	259
7.3. PUNAISTEN NAISTEN DEMONISOINTI	268
8. KOSTOTUOMIOT JA JOUKKOTUHONTA VANKILEIREILLÄ	276
8.1. NAISTEN JA LASTEN LEIRIKUOLEMAT	276
8.2. NAISTEN JA LASTEN TUOMIOT JA TELOITUKSET	287
8.3. VOITTAJIEN VANKILEIRIEN YHTÄLÄISYYDET NATSI-SAKSAN KESKITYSLEIREIHIN	304
9. SISÄLLISSODAN TRAUMA-AJAN JÄLJET	336
VIITTEET	356
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	370

1.

SORRON JA VIHAN VIRITTÄMÄ SOTA

”Merkillistä, kuinka kaikenlainen ampuminen houkuttelee poikia. Pyssyjä meille ei uskottu, mutta tämä puute korvattiin muulla tavalla. Melkein joka pojalla oli hallussaan ’stritsa’, vaarallinen vehje, jossa kaksihaaraisen oksan kumpaankin haaraan oli kiinnitetty kumiletku ja näiden yhdistymiskohdassa oli pieni nahanpalanen, johon parahiksi mahtui hauli tai pieni kivi. Näillä stritsoilla voi ampua melko tarkasti. Ikkunaruudut ja pikkulinnut olivat vaarassa, kun tätä ampuma-asetta käytettiin. – Poikien luonto vaatii silloin tällöin myöskin tappelua, muuten ei elämä tunnu normaalilta. Oman talon poikien kesken tappelut olivat hyvin harvinaisia, mutta sitä useammin niitä sattui naapuriston poikien kanssa, jotka jo luonnostaan kuuluivat vihollisheimoihin. Suurempia joukkotappeluja ei kuitenkaan pantu toimeen, mutta sen sijaan kyllä yksityisiä välien selvittelyjä. Mutta tapa vaati, että tällöin noudatettiin erinäisiä muodollisuuksia eikä suoraa päätä hyökätty toisen kimppuun ilman sodanjulistusta. Ensinnä oli tietenkin diplomaat-

tista välienselvittelyä, joka lopuksi johti ultimaatumien antamiseen. Uhkailtiin kaikilla niillä seurauksilla, joita vastapuolelle voisi koitua, ellei hän suosiolla väisty ja anna perään. Jotkut uhkasivat isommalla veljellään, joka kyllä tulisi 'näyttämään'. – Tappelunhalun kiihottamiseksi alettiin sitten olkapäillä tyrkkiä toisiaan, kunnes sisu oli noussut tarpeeksi korkealle, jolloin yhteenotto lopulta tapahtui. Jompikumpi siinä lopulta jäi häviölle, sai nyrkiniskuja ja ryvetti vaatteensa. Koko seremonia muistutti suuressa määrin suurvaltain alkuvalmisteluja, ennenkuin ne käyvät toisiaan opettamaan.”¹

Näin kirjoittaa sisällissodassa punaisten johdosta sivussa pysytellyt sosiaalidemokraatti Väinö Tanner teoksessaan *Näin Helsingin kasvavan*. Hänen kuvauksensa 1800–1900-lukujen vaihteessa ja myöhemminkin vahvasti eläneestä poikakulttuurista havainnollistaa sitä mentaliteettia, joka omalta osaltaan johti kapinan puhkeamiseen pääkaupunki Helsingissä. Tämän kirjan näkökulma on sisällissodan kotirintamassa: sen aikana Helsingissä eläneiden naisten, nuorten ja lasten kokemuksissa sekä varsinkin osallisuudessa vuoden 1918 sotatapahtumiin. Näkökulma on paitsi sosiaalishistoriallinen myös nuoriso- ja kulttuuritutkimuksellinen. Keskityn naiseen ja sisällissodan eniten koskettamaan nuoreen ikäluokkaan, jonka jäsenistä moni eli Helsingissä Suomen itsenäisyyden alla irrallisena ja vailla vakiintunutta ammattiasemaa. Nopean kaupungistumisen ja taantuman luomissa levottomissa olosuhteissa osa nuorista päätyi punakaartiin. Tarkastelen sisällissodan jännitteitä kulttuurisena ristiriitana, jota modernisoituminen ja kaupungistuminen ruokki ja joka hämmensi identiteettiä. Ajelehtivassa tilassa elänyt

työläissukupolvi etsi uusia pidikkeitä elämälleen ja kohtasi valkoisen puolen pyrkimyksen järjestyksenpitoon.

Pitkäsillan pohjoispuolelle kehittyneen työläisyhteiskunnan syntyä tutkineen Heikki Wariksen mukaan alue voitti kielen 1800–1900-luvun vaihteessa, jolloin vain runsas puolet kaupungin väestöstä puhui äidinkieleenään suomea.² Asuinpaikka muodosti voimakkaamman yhteenkuuluvuuden tunteen kuin kieliryhmään kuuluminen: ”Meirän piha’ oli se lähin yhteisö, jonka puolesta yhdessä naapurintalon poikia vastaan tapeltiin. Piha laajeni kuitenkin pian käsittämään koko naapuruston, ’Kinaporin’, ’Berkan’, ’Rööperin.”³ Pitkäsillan pohjoispuoli, Kaisaniemi ja Punavuori kuuluivat alueisiin, jotka edustivat pelon maantiedettä.⁴ Tässä ilmapiirissä naisten ja tyttöjen täytyi olla erityisen varuillaan, missä liikkua. Varsinkin venäläisten sotilaiden ja sakilaisnuorukaisten raportointiin ahdistelleen naisia:

”Merisotilaitten puvuissa olevat miehet rääkänneet naista

Viime yönä klo 3 aikaan kuuli passissa oleva ratsastava miliisimies naisen avunhuutoa Eläintarhassa olevassa mukavuuslaitoksessa. Hän meni paikalle ja huomasi, että siellä oli huonossa tilassa alaston nainen, jota merisotilaiden puvussa olevat miehet rääkkäsivät. Kun miliisi tuli paikalle, niin uhkasivat miehet häntä nyrkillä. Hän veti silloin revolverin esille, jolloin miehet lähtivät pakoon.

Miliisi laittoi naisen päälle vaatteet ja lähti häntä tuomaan kaupunkiin. Mutta kun hän oli jonkun matkaa kulkenut, niin kuului taas Kasvitieteellisen puutarhan

kohdalta kovaa naisen hätähuutoa. Hänen täytyi jättää muassaan oleva nainen ja lähteä katsomaan mitä siellä tapahtui. Kun hän saapui paikalle, niin raahasi siellä parhaillaan taas merisotaväen puvussa olevat miehet erästä naista metsään. Nainen huusi hirveästi. Miliisin väliintulo esti miesten teot.”⁵

Väkivalta ja sen uhka olivat monelle viime vuosisadan alun helsinkiläiselle osa arkipäivää, ja käynnissä ollut ensimmäinen maailmansota voimisti väkivallan kierrettä. 1800–1900-lukujen vaihteessa syntyneen sukupolven elinpiiriä hallitsi militaristinen eetos, mikä vaikutti niin ensimmäisen kuin toisenkin maailmansodan syntyyn. Suomen sisällissodassa sekä valkoisella että punaisella puolella aseet toimivat ajatuksen välineinä, joihin monet nuoret mielellään tarttuivat. Tämä ”militaristinen edistysusko” välittyi myös ajan viihteessä, jonka uusi genre, Suomeenkin rantautunut elokuva, nosti samastumiskohteeksi väkivaltasankareita ja toimi osaltaan uudenaikaisena kulttuurisena yllykkeenä nuorelle sukupolvelle. Helsingissä tiivistyi nuoriin vedonnut ajan henki, joka pyrki voimakkaasti eroon taantumuksesta kohti modernisoitumista vauhdittavaa muutosta. Kyse oli samalla teknologisesta murroksesta, jossa aseet olivat tulleet yhä laajemman kansanjoukon saataville, ja niitä haluttiin myös käyttää.

Vastaavalla tavalla kuin laajalle levinnyt ja koko yhteiskuntaa läpäisevä uusi tekninen innovaatio, internet, tarjoaa nykyään alustan vihan lietsomiseen virtuaalisesti, sadan vuoden takaiset tekniset aseinnovaatiot vaaransivat yhteiskuntarauhan. Siinä missä some-räyhäjät mellastavat sosiaalisen median keskustelupalstoilla, sata vuotta sitten samaa tehtävää Helsingissä palveli Senaatintori. Siellä

pidettiin lähes päivittäin puhetilaisuuksia ja mielenosoituksia, joissa viljeltiin vihapuhetta puhujan mielestä vääriä mielisistä ja -taustaisista. Väinö Tanner kertoo kirjassaan *Kuinka se oikein tapahtui*, miten sisällissotaa edeltävinä levottomina aikoina Nikolainkirkon portailla istuivat Jean Boldt, ”Sisar Huttunen” ja monet muut erilaiset hurmahenget pitämässä päivittäisiä kiihotuspuheita yhteiskuntaa vastaan ja yllyttämässä väkivaltaan. Boldt oli anarkisti, joka oli osallistunut jo vuonna 1906 Viaporin kapinaan ja kannatti aseellista vallankumousta tiellä kommunismiin. Fiina Huttunen oli saanut kannuksensa siitä, että hän oli tuntenut Viaporin kapinan aikoihin punakaartin päällikönä toimineen kapteeni Johan Kockin.⁶ Yleisö seurasi heidän järjestämänsä teatteria kuin huvinäytelmää ja osallistui välillä siihen kiperin kysymyksin. Kerran Tanner todisti tilannetta, missä Boldt yllytti kansaa tappamaan kaikki miljonäärit päästäkseen eroon näistä loisista: ”Hän ryhtyi sitten luettelemaan näitä miljonäärejä ja sai luettelonsa semmoisia nimiä kuin: Stockmann, Krogius, Ahlström, Hackmann ja ehkä vielä muitakin. Vuorineuvos Elfving, joka huvikseen sattui olemaan kuuntelemassa tätä julistusta, suuttui tällöin kauheasti, kun hänen nimeään ei ollut mukana luettelossa, sylkäisi ja sanoi halveksuvasti: ’Siinä nyt olivat nuo Boldtin miljonäärit.’”⁷

Risto Alapuron⁸ mukaan yhteiskunnallisia suhteita säätelevät näyttämöt ovat liittyneet poliittiseen modernisaatioon. Senaatintorin kaltainen julkinen tilakin voidaan tulkita alkaneen modernisaation alkeellisena ilmentymänä. Tannerin mukaan siellä järjestettyjen tilaisuuksien lopettamisesta usein keskusteltiin, mutta varsinkin työväen taholla sitä vastustettiin ”puhevapauden rajoittamisena”. Esimerkiksi silloinen eduskunnan puhemies Kullervo

Manner vastusti jyrkästi näiden puhetilaisuuksien kieltämistä. Boldtin henkinen tila kuitenkin kehittyi lopulta siihen suuntaan, että miliisi toimitti hänet ”hullujenhuoneeseen”. Tanner kertoo, mitä Käkisalmen vanha lääkäri oli vastannut senaattori Serlachiuksen kysymykseen, miten kaupungin ”hullujenhuonetta” voitaisiin laajentaa: ”Ei tarvinnut muuta kuin rakentaa telttä koko kaupungin ylle, niin tarpeellinen laajennus oli tehty. Serlachiuksen mielestä tällainen telttä olisi pitänyt rakentaa koko maan ylle, sillä se oli yhtenä hulluinhuoneena. Vuosi 1917 oli meillä samanlainen kuin Euroopassa vuosi 1848, jota saksalaiset kutsuivat ’Das tolle Jahr’, hullu vuosi.”⁹

Keväällä 1917 Senaatintorilla ja Nikolainkirkossa kuultiin Boldtin lisäksi myös toisen laidan anarkistia, Arvid Järnefeltiä, joka hurmasi kansaa kirkkopuheillaan. Järnefeltin edustama tolstoilainen anarkismi yllytti ihmisiä kirkoissa rettelöintiin,¹⁰ vaikka hän halusikin itse ajaa rauhan asiaa ja kantaa vastuunsa edustamansa suvun osallisuudesta omistamattoman luokan kurjuuteen. Järnefeltin mielestä temppelien tuli olla avoimia sananjulistajille ja saarnaajille, soittajille ja laulajille. Kallion kirkossa hän julisti: ”Tulkaa kaikki. Me avaamme teille kirkot selko selälleen. Sekä pyhänä että arkena olkoot ovet auki ja jokainen saa tulla ja mennä mielin määrin. Milloin hyvänsä saatte hakea täältä lohdutusta ja rauhaa, kuunnellen omia puhujianne. Saatte vapaasti soitella uruillanne, saatte laulaa omia laulujanne, saatte tuoda tänne korkeimman taiteenne tuotteita kaiken kansan ihailtavaksi. Kirkko olkoon tästä päivästä teidän. Tulkaa!”¹¹

Yhteiskunnallisen kehityksen päätyminen kuvatulaiseen kiehunnaan johtui monenlaisten tekijöiden summasta. Yhtäällä vaikutti ensimmäisestä maailmansodasta

juontuva talouden hiipuminen ja työväestön kokema pitkä piina kapitalistien harjoittamasta riistosta ja huonoista työolosuhteista, joiden korjaamiseen porvaristo ei osoittanut riittävän nopeaa parlamentaarista halukkuutta. Tämä piittaamattomuus kasvatti sosialistien uskoa marxilaiseen teoriaan, jonka mukaan vallankumous on tehtävä viime kädessä aseellisesti, jos muut keinot eivät auta. Sisällissodan aikainen punainen rintama kulkikin pitkälti väestöltään tiheällä Etelä- ja Lounais-Suomen suurmaanomistajien ja kartanotalouden Porin, Vilppulan, Heinolan ja Viipurin rajaamalla alueella, jonka punaiset ottivat haltuunsa ja johon pääkaupunki Helsinkikin kuului. Vaurauden näkeminen kasvatti toiveita siihen osallisuudesta, ja pettyminen näiden odotusten täyttymättä jäämiseen nostatti kapinahenkeä.

Tasaisesti jakautuva alueellinen köyhyys ei niinkään itsessään nostattanut punaisten kannatusta, vaan se oli suurinta juuri keskimääräistä korkeamman varallisuuden alueilla.¹² Sirkka Arosalon tutkimuksen mukaan väkivaltainen protestointi onkin ollut yleisintä ristiriitaisen taloudellisen resurssikehityksen alueilla, joissa resurssija on runsaasti mutta ne jakautuvat epätasaisesti. Teollisuustyöntekijöiden taloudellisten resurssien väheneminen vauhditti poliittista ja aseellista mobilisoitumista.¹³

Toisaalla kapinahengen yltymiseen vaikutti yhteiskuntaluokkien toisiinsa kohdistama vihan lietsonta, joka muistuttaa vihapuheen vaarallisesta voimasta, jos sen annetaan rajoittamatta rehtaa. Tässä kirjassa molemmat osapuolet saavat vihaisen äänensä kuuluviin, jotta lukijalle havainnollistuisi vihapuheen merkitys yhteiskunnallisten konfliktien vauhdittajana. Juha Siltalan (1993) mukaan vuoden 1917 kesästä kiihtynyt projektiivinen vihan kehä

ikään kuin karkasi käsistä joukkoregressiiviseksi prosessiksi. Vihapuhe kiihdytti osaltaan ajatusta aseisiin tarttumisesta historiallisena välttämättömyytenä. Esimerkki tällaisesta puhelajista on nimimerkki ”Vallankumouksellisen” punaiselle kansanvaltuuskunnalle lähettämä kirje, jossa hän vaatii: ”Jumalauta veren pitää valua. Älkää jumaliste asettuko vallankumouksen tielle. Te perkeleet siellä sotkette. Tappakaa porvarit jokainen sorkka niin teette viisaasti. Lyökää puukko kurkkuun. Tapetaan kaikki sillä ellette tapa niin teirät tapetaan ja se on teille ihan oikein.”¹⁴

Onni Talas¹⁵ esittää esimerkin kiihotuksesta valkoisia vastaan: ”Valkoisen kaartin verikoirat nuolevat huuliaan, kun he tuntevat lämpöisen työmiesveren tuoksun, jolla he haluavat sammuttaa palavan verijanonsa.” Valkoisten kostonhalun siivittämä sisällissodan jälkinäytös vankileirikatastrofeineen jätti häviäjien mieliin paljon katkeruutta, jota usein puettiin ironisiin sanamuotoihin. Punaista puolta edustava nimimerkki ”T. P.” muistelmateoksessa *Vankina valkoisen vallan* (1922) kirjoittaa:

”Vallankumousyrityksestämme, kansalaissodasta – tai ’kapinasta’, niinkuin porvaristomme rakastaa sanoa, – olkoon lupa olla eri mieltä, mutta se pitäisi kuitenkin olla selviö, että sen tuloa ei voitu ehkäistä, ja että sen avulla maamme työväestö tahtoi turvata olemassaolo-oikeuttaan, yhtä ihmisen alkeellisimmista oikeuksista. Ettei se tässä yrityksessään onnistunut, se oli sen vika. Ja sen seurauksia on maamme köyhälistö saanut sen jälkeen kokea niin monessa muodossa kuin porvaristomme äly suinkin on kyennyt keksimään keinoja vihansa ilmaisemiseksi. Summittaiset teurastukset ilman pienintäkään oikeuden varjoakaan valkoisen

vihan raivokkaimmin riehussa veivät tuhansia ja taas tuhansia työläisluokan jäseniä turpeen alle, suuren joukon naisia ja alaikäisiä lapsiakin mukana. Useimpien heidän 'rikoksensa' oli, että he olivat työläisiä. Porvaristo tahtoi kerrankin antaa kouraantuntuvan todistuksen siitä, sosialistien aikaisemmin esittämästä väitteestä, että pahin peto on porvari, jonka rahapussiin kosketaan.”¹⁶

Samassa kirjassa nimimerkki ”Istuja” toteaa:

”Kun tuona kuuluisana valkaisukesänä kolme vuotta sitten valtiorikosoikeuksissa tuomittiin yli seitsemänkymmentä tuhatta työläistä, niin on arvioitava, että maamme köyhälistöluokalle lyötiin silloin kärsittäväksi noin *puoli miljoonaa vuotta kuritushuonetta*. Se on saavutus, jota ei olekaan joka maan porvaristolla näytettävänä. Ja meillä suomalaisilla punikeilla on eräänlainen kunnia, nimittäin taistella *maailman verenhimoisinta porvaristoa vastaan*.”¹⁷

Ajankuvaan kuului sekä punaisten että valkoisten puolella uhrauksen ja kärsimyksen ihanne oman aatteen puolesta. Tämä itsensä uhraamisen eetos liittyi ajanhenkeen, jossa ryhmäidentiteetti meni yksilöidentiteetin edelle. Andreas McKeough¹⁸ huomauttaa sisällissodan kulttuurisia taustatekijöitä koskevan tutkimuksensa pohjalta, että vihan tunteet olivat pikemminkin vähemmistöä edustavien aktivistien jakamaa äärilaitaa kuin punaisten keskuudessa yleinen tunnetila.

Tuija Virkin¹⁹ mukaan viha on kyseenalainen tunne rakentavan toimijuuden perustaksi ja merkityksellistyy toiseudeksi. Vastapuolen toiseutta korostettiin hauk-

kumasanoilla, kuten valkoisten käyttämillä ilmaisuilla ”punaryssä”, ”punikki”, ”raakalainen”, ”rosvojoukko” ja ”roskasakki”. Punaisten haukkumasanavalikossa yleisiä olivat ”sortaja”, ”riistäjä”, ”pyöveli”, ”teurastaja” ja ”lah-tari”. ”Lahtari”-nimitys juontaa jo vuoden 1905 suurla-kon aikaan, jolloin ns. Thesleffin aseistettu suojelukaarti uhkasi avata tulen aseistamattomia järjestyskaartilaisia vastaan. Kapteeni Koch kuitenkin esti verilöylyn nopealla puuttumisella tilanteeseen.²⁰

Vuodesta 1906 järjestäytyneen työväenliikkeen keskuu-dessa onkin Jari Ehrnroothin (1992) mukaan harjoitettu viholliskuvien rakentamista porvareita vastaan, mikä on nostattanut työväenluokkaan kohdistuvaa vihamielisyyttä valkoisella puolella. Turo Manninen (1982) on puolestaan kuvannut valkoisten käsityksiä punaisista eläimellisinä rikollisina, joita vastaan taistelu on kuin pyhää sotaa ylempien arvojen puolesta.

Monet kulttuurialan ihmiset katsoivat sisällissotaan johtavaa menoa harmissaan ja voimattomina. Runoilija Eino Leinon²¹ mukaan ajan turmio johtui siitä, ”että hen-gen miehillä on vielä niin vähän sanomista tässä maail-massa. Nyt painaa yksi aineellinen voima väkisin meille kiväärin kouraan, huomenna toinen”. Samoilla linjoilla oli kirjailija Volter Kilpi: ”Kansamme oli epäkypsä astu-maan vapauden, oman kohtalonsa hallitsemien kansojen riviin.”²² Sosiaalidemokraatti Martta Salmela-Järvelä ker-too ajanhengen olleen sellainen, ettei kukaan uskaltanut ilmaista myötätuntoa.²³ Näyttelijätär Elli Tompuri har-mitteli itsenäisyyden johtaneen veljessotaan ja kirjoitti surullisena päiväkirjaansa 11.2.1918: ”Kuinka tuo kaikki koskee. Enkä toivoisi kummankaan saavan täydellistä voittoa, sillä se vain synnyttäisi loppumatonta vihaa ja

kostotuumia. Sillä enemmän kun nämä murhat, hävitykset ja muut kaameat tapaukset vaikuttaa ruhjovasti ja turmiollisesti se loppumaton vihan tunne, joka syövyttään kaikkialle.”²⁴

Kulttuurielämän vaikuttajissa oli myös kansankiihottajia, joista kirjailija Ilmari Kianto lukeutui kuuluisimpiin. Kansankiihotus pukeutui usein runolliseen muotoon: ”Nyt soikohon vihdoinkin sotatorvi! / Jalopeura Suomen, nouse ja lyö! / Vai raukkojen ruuhkako ois tämä lauma, / Kun saartaa sen rantoja surma ja yö? // Jos veljemme liittyivät venäläiskoiriin, / He koirien kohtalon saakoot myös vaan, / Ken kansansa petti ja hurmeella tahras, – / Hän kaatukoon – kavaltajana maan!” Kiannolla oli tapana viljellä seksuaalisävytteisiä kielikuvia: ”Orjat jo oltihin – / Nyt nouskohon kansa! / Raiskaajat sortukoot / Raiskainsa kanssa! / Tulkaa Jääkärit, / Tulkaa vaan: / Siperian koiria / Karkoittamaan.”²⁵

Jääkäreitä odotettiin Saksasta pelastamaan valkoista Suomea. Heikki Nurmion sanoittamassa ”Jääkärimarssissa” marssitaan myös vihan voimalla: ”Syvä iskumme on, viha voittamaton, / meill’ armoa ei, kotimaata, / koko onnemme kalpamme kärjessä on, / ei rintamme heltyä saata. / Sotahuutomme hurmaten maalle soi, / mi katkovi kahleitansa. / Ei ennen uhkamme uupua voi, / kuin vapaa on Suomen kansa.”²⁶

”Maanpuhdistuskaarteillemme” J. Siljo runoili seuraavaan tapaan: ”Kun Suomen mies on syttynyt vihaan, / mikä sammuttaa sitä liekkiä vois! / Nyt Suomen mies on syttynyt vihaan: / tuli horna ja herja jo omaan pihaan! / Nyt pieni leikkaus omaan lihaan, / pois paise ruumiista, syöpä pois!”²⁷ Runossa välittyvä ajatus kansakuntaruumiista, jonka sairaut osat on leikattava pois, vahvistui sisäl-

lissodan jälkeen ja sai ilmaisunsa vankileirijärjestelmässä, jossa ajatus konkretisoitui. Puhdasta kansakuntaruumista tavoitteleva ideologia on jatkanut eloaan niin Suur-Suomi-aatteessa, poliittisten vankien kohtelussa jatkosodan aikana²⁸ kuin myös tämän päivän turvapaikanhakijoiden karkotuspolitiikassa. Vastaavalla tavalla sisällissodan jälkeen punaiset haluttiin symbolisesti karkottaa maansa pettäneinä.

Ulla-Maija Peltonen²⁹ muistuttaa valkoisiin ja punaisiin liittyvien kauhutarinoiden olevan eri asemassa sen takia, että valkoisten tarinat punaisista kuuluivat viralliseen julkisuuteen ja olivat siten osa suurta traditiota. Punaisten kauhutarinat valkoisista edustivat pientä traditiota, työläisten perinnettä, joka pyrki kiistämään virallisen totuuden, minkä perusteella valkoiset oikeuttivat toimintansa. Kauhutarinat olivat sotapropagandan muoto³⁰ ja työväen folklore kiistämisen kulttuuria, joka voi olla yksilöllistä, spontaania kollektiivista tai työväenliikkeen järjestäytyntä vastakulttuuria.³¹

Tiedonkulun hitaus ja katkokset levittivät kuulopuheita ja lisäsivät erilaisia vastapuolesta kiertäneitä huhuja. Vanhempi väki ei aina osannut lukea eikä kirjoittaa, sanomalehtiä ei välttämättä ollut saatavilla, punaisena aikana porvarilliset lehdet kiellettiin, eikä radiotakaan vielä ollut kansan keskuudessa. Tietolähteenä Helsingissä oli tällöin Työmies-lehti, jossa vääristeltiin sodan kulkua punaisten toivomaan suuntaan. *Suomen vapaussota 1918* -kirjassa kuvataan sisällissodan alkua: ”Jo ennen kuin puhelimet lakkasivat toimimasta, kiertelivät huhut, kaikenlaiset kulkupuheet, kaupunkia. Monet niistä saattoi heti todeta mielikuvituksen ja herkkäuskoisuuden tuotteiksi. Mutta puhelinyhteyden katkettua kävi toteaminen mahdotto-

maksi. Pääkaupunkilaiset jäivät illansuussa peloittavaan epätietoisuuteen toisistaan, omaisistaan, tapahtumista ja tilanteesta.”³² Punaisten tekemät valkoisia edustaneiden helsinkiläisten pidätykset ja satunnaiset tappamiset kasvattivat valkoisten pelkoa punaterroria kohtaan, mikä sai kostonsa sisällissodan jälkeisessä valkoterrorissa.

Valkoinen terrori kietoutui olennaisesti sisällissodan jälkeiseen oikeudenkäyttöön valtiorikosoikeuksissa, ja oikeudenkäyttö saikin Jukka Kekkonen³³ mukaan poliittisen puhdistuksen piirteitä. Poliittisilla oikeudenkäynneillä haettiin julkista tukea kamppailussa rikollisiksi tulkittuja työväenliikkeen toimintamuotoja vastaan.³⁴ Oikeudenkäytön kyseenalaiset piirteet ovat peittyneet vapaussotaretoriikan varjoon. Kyse on samantapaisesta muistipolitiikasta kuin mitä Oula Silvennoinen (2014) on kuvannut suhtautumisessa liittolaisuuteen kansallissosialistisen Saksan kanssa jatkosodassa: sodan jälkeen alkoi väistelyn, vähättelyn ja vaikenemisen aika, kipeän asian henkinen hautaaminen.

Tässä tutkimuksessa tuon esiin, että tuo vaikenemisen ja vähättelyn politiikka koskee myös saksalais-suomalaista yhteistyötä vankileirijärjestelmän pystyttämässä. Valkoisten sisällissodan taistelujen jälkeen kehittämä poliittinen puhdistusjärjestelmä oli edelläkävijä myöhemmälle natsi-Saksan ilmianto- ja leirijärjestelmälle. Sisällissodan leirikäytännöissä oli paljon yhteistä natsien keskitysleirikäytännöille, jotka sittemmin rakentuivat vielä paljon julmemmiksi. Vuosikymmeniä vaiettu aihe kaipaa tarkempaa tutkimusta.

Vuoden 1918 tulkinta vapaussotana on peitonnut sisällissodan jälkeisten leirien joukkotuhontaan viittaavien käytäntöjen kriminaalit piirteet. Vapaussotakertomus onkin

ollut vallitseva narraatio valkoisten keskuudessa. Vapaus-sota sisältää ajatuksen vapautumisesta vieraasta vallasta ja viittaa itsenäisyyden säilyttämiseen. Käytännössä vapaus tarkoitti vapautta bolsevistisesta Venäjämästä mutta riskin ottamista joutumiseen osaksi Saksaa. Vapaussotateesiä edustanut Hjalmar Dahl kirjoittaa: ”Vapaussodassa oli maan kansalaisten jotakin uhrattava itsenäisyyden vuoksi. Suomi oli jälleen saanut maailmanhistoriallisen tehtävänsä olla lännen etuvartijana itää vastaan. Voitto on varma. Suomen takana oli Europa. – – Itä-Karjalan kysymys on nyt siirtynyt huomattavasti lähemmäksi elämäämme.”³⁵ Sisällissodan voitto siis näytti nostavan Suur-Suomi-haaveet esiin.

Vastapuolella on käytetty vuoden 1918 sodasta luokkasota-nimitystä, johon sisältyy ajatus yhteiskuntaluokkien eriarvoisesta asemasta ja pyrkimyksestä muuttaa asetelmaa. Luokkasota-käsite sopii kuvaamaan varsinkin taistelujen jälkeistä vankileirikatastrofia, joka merkitsi poliittista puhdistusta ihmisoikeusrikkomuksineen. Vankileiriverkosto rakennettiin niin laajaksi, että se tarkoitti luokkasotaa nimenomaan yksityisomistusta uhanneita poliittisia mielipiteitä edustaneen väestöosan puhdistamiseksi.

Kansalaisuutta-käsitettä on käytetty suhteellisen neutraalisti hävinneen puolen motiiveja jäljittäen. Kansalaisuudesta symbolisesti karkotettiin sisällissodan jälkeen kansalaisluottamuksensa menettäneitä poliittisia vankeja. Veljessota pitää käsitteenä sisällään sodan traagisuuden läheisten päätessä eri rintamille. Tällöin korostuu myös se näkökohta, että poliittisella ajattelulla voi olla vaikutusta rintamapuolen valintaan, ei vain sosiaalisella lähtökohdalla.

Sotakohtaloita sadan vuoden takaa

Suomen sisällissodan tutkimuksessa pääkaupunki Helsinki on jäänyt merkitykseensä nähden suhteellisen vähälle huomiolle. Sari Näre nostaa esiin sisällissodan helsinkiläiset, lapset, nuoret ja naiset, niin todistajina, toimijoina kuin uhreinakin. Hän kuvaa sodan syttymistä ja kulkua Helsingissä sekä sen jälkeistä vankileirikatastrofia ja tarkastelee sosiaalisten taustatekijöiden lisäksi sisällissotaan liittyviä kulttuurisia merkityksiä.

Näre havainnollistaa Helsingin eri kulmilla käytyä sisällissotaa nuorten ja lasten näkökulmasta sekä punaisten ja valkoisten naisten toimintaa sodankäynnissä. Hän kuvaa varsinkin naisten, lasten ja nuorten oloja Suomenlinnan ja Santahaminan vankileireillä ja nostaa esiin kysymyksiä, joita nykyään käsiteltäisiin sotarikoksina.

www.tammi.fi

92.71

ISBN 978-951-31-9509-0